

"Welk doel heeft de municipaliteit van Leerdam voor ogen met de proclamatie van 6 maart 1795?"

Inleiding

"Lieve, wat doe je met dat musket?" Pieter Spiering kijkt verschrikt op. Even aarzelt hij. Dan, zorgvuldig zijn woorden zoekend zoals hij ook gewoon is tijdens de preek te doen, geeft hij antwoord: "Ten eerste, Catharina, misstaat het een vrouw haar man te besluipen. Ten tweede, het is geen geweer, het is een snaphaan en ten derde hoor ik daar kleine Albert huilen, is het niet?"

Diezelfde avond licht Pieter aan de eettafel een tipje van de sluier op. Het gebed neemt na de gebruikelijke regels een wending "..... en weest, Here Zebaoth, in uw goedertierenheid ook verbonden met den stadhouder, welke volgende week 47 jaren oud hoopt te worden, zo U het wil. Zijt hem genadig en beschut en behoedt zijn werk. Weest toch ook, oh Hemelse Admiraal, een trouwe stut voor diegenen die de prins toegenegen zijn. Bescherm hen, ook wanneer zij in den penarieën belanden door hunner overtuiging uit te dragen. Dit vragen wij u uit genade alleen, in name uwes zones, Amen"

Catharina schept rustig haar man op, daarna haarzelf, prakt het eten voor de kinderen Klara, Robbert, Hendrik en Albert, haalt diep adem en vraagt dan: "wat ben je van plan, lieve, maandag als Stadhouder Willem verjaart? Je hebt de proclamatie van de municipaliteit toch gelezen?"

Pieter's gezicht betreft onmiddellijk; "Die proclamatie? Ja die heb ik gelezen ja, het is ridicuul. Een belediging voor elke rechtgeaarde Nederlander, ik zou de verjaardag van de door God boven mij gestelde gezagsdrager niet mogen vieren? Staat in de Schrift dan niet dat "alle ziel zij den machten, over haar gesteld, onderworpen?"¹ Wanneer mijn stadhouder verjaart, vier ik dat en ik laat mij niet weerhouden door een stompzinige regel die bedacht is door een groep burgers alhier die zich opeens machthebbers waant."

Catharina luistert. Zwijgt. Denkt na. Dan knikt ze, staat op, kust hem op het voorhoofd en vraagt: "Welk doel heeft de municipaliteit van Leerdam voor ogen met deze proclamatie?"

"Vanavond, Kaatje, vanavond. Vanavond praten we."

Het zijn roerige tijden in Leerdam. Het is 6 maart 1795 en sinds anderhalve maand is de Republiek der Zeven verenigde Nederlanden opgehouden te bestaan. De Bataafsche Republiek heet zij nu en de strijd tussen orangisten en patriotten lijkt in het voordeel van de laatste beslist. Op die ellendige 18 januari vluchtte stadhouder Willem V naar Engeland en daags erna riepen de patriotten de nieuwe republiek uit. Een handje, of zeg maar een flinke hand, geholpen door het oprukkende Franse leger met in hun gelederen veel gevluchte patriotten die nu terugkeren naar huis.

Het is in deze "verandering der tijdsomstandigheden" zoals het zo fraai genoemd wordt in de proclamatie van de municipaliteit, dat dominee Spiering zich geconfronteerd ziet met een dilemma. Wat hij gaat doen staat vast; de prins hulde brengen op zijn verjaardag. Maar hoe het uit te leggen en zijn vrouw? Catharina. Zij verdient het uitleg te krijgen. Ook omdat het wellicht verstrekkende gevolgen zal hebben. De proclamatie spreekt niet voor niets over "dat [deze] verstoorders der publieke rust, aan den lijve [zullen] worden gestraft".

Vrijheid, gelijkheid en broederschap

Op 16 januari 1795 bereikt generaal Daendels Leerdam. Hij staat aan het hoofd van een brigade van het Franse leger, bestaande uit een merendeel van Nederlandse patriotten. Het grootste gedeelte van hen is in het jaar 1787 of daaromstreeks naar Frankrijk gevlucht. De restauratie, de tijd waarin het stadhoudelijk gezag met behulp van Pruisische troepen werd hersteld, noopten flinke aantallen patriotten de wijk te nemen. Een ander deel van de brigade bestond uit vrijwilligers die door Daendels in de reeds 'bevrijdde' gebieden waren geronseld. "Daendels bood deze vrijwilliger 35 stuivers per week (25 meer dan de prins zich had menen te kunnen permitteren), aangevuld met een pond brood en een pond vlees²".

Gedurende anderhalve week zal Leerdam dienen als hoofdkwartier voor zijn brigade. Al op 5 januari maakt de Goudasche Courant gewag van troepenbewegingen rondom Leerdam: "Den vijfden dezer hebben zich naar de kant

¹ Romeinen 13:1

² S. Schama, Patriotten en bevrijders, (New York 1977) 53.

van Heukelum enige kleine vijandelijke patrouilles vertoond....Er zijn zes Fransen geweest om te recogniseren, waarvan er vier zijn gevangen genomen³". In de dagen die volgen is het een komen en gaan van Staatse troepen maar wanneer zij op 15 januari Leerdam verlaten, is een dag later de omwenteling een feit. Vier dagen later wordt de Bataafse Republiek uitgeroepen.

Leerdam ligt schilderachtig aan de oevers van de Linge. Anno 2016, maar ook in 1795. Voor militaire doeleinden besluit Daendels tot het aanleggen van een brug over de Linge. "De hiervoor benodigde bouwmaterialen worden door hem gevorderd. [...] De gevolgen { van deze brug } waren voor onze stad des te erger. Dagelijks trokken Franse troepen over de brug, werden ingekwartierd en moesten daarbij van voedsel worden voorzien⁴".

Omstreeks 24 februari verlaten de laatste soldaten Leerdam en een nieuw bestuur wordt snel gevormd. Acht mannen worden geïnstalleerd, vormen vanaf dat moment de municipaliteit. De eerste notulen dateren van 26 februari, waaruit te concluderen valt dat men voortvarend van start ging. Interessant gegeven is dat in die eerste notulen gesproken wordt hoe het spreekwoordelijke geraamte van het openbaar bestuur op te tuigen. Er dient een comité van algemeen welzijn geformeerd te worden. Ook het creëren van een comité met betrekking tot de gemeenschappelijke financiën behoort tot de eerste besluiten en ten slotte moet ook het schoolwezen geregeld. Ook in andere steden lijkt dit de volgorde: Ook in Leiden, Amsterdam, Haarlem en Rotterdam ziet men het installeren van deze twee comités als eerste gebeuren⁵. Vaak al op de dag van de omwenteling zelf.

Voorzitter van het comité van algemeen welzijn in Leerdam wordt ds. Johannes Claassen. In Leerdam en omstreken gekend als vurig patriot, hetgeen hij zelfs vanaf de kansel belijdt. Overigens is hij in deze roerige tijden niet de enige geestelijke die de hem toevertrouwde schapen ook politiek denkt te moeten vormen. De Utrechtse dominee Blanck maakt het wel erg bont door zijn gehoor toe te vertrouwen dat "de Saligmaker ook een patriot is geweest⁶".

Het is deze ds. Claassen die zijn Leerdamse collega ds. Spiering, over wie wij in de inleiding lazen, verplicht om voor het comité te verschijnen om daar een gelofte af te leggen, waarin hij zich neerlegt bij de 'verandering der tijdsomstandigheden'. De gelofte luidt als volgt: "Ik beloove onderwerping aan zoodanige Regeringsform, welke gegrond op de oppermagt des volks [...] en nimmer met woorden of daaden te sullen medewerken ter herstelling van het vernietigd aristocratisch en erfstadhouderlijk bestuur⁷". Het is haast vanzelfsprekend dat ds. Spiering weigert voor het comité te verschijnen, hetgeen ook geldt voor twee mannenbroeders uit de kerkenraad. Deze laatste twee worden vakkundig vervangen door 'bekwame en vaderlandslievende⁸' lidmaten.

Hoewel de strijd formeel dus beklonken lijkt, toont de weigering van ds. Spiering en de twee kerkenraadsleden aan dat zeker niet iedereen positief gestemd was over de omwenteling. Naast inhoudelijke argumenten (het reeds langer bestaande conflict tussen orangisten en patriotten), noemt Blom ook "de [zware] last van inkwartiering, de doortrekkende troepen en de geëiste vorderingen⁹" als oorzaak voor de niet louter positieve houding van de Leerdamse bevolking jegens alle gebeurtenissen.

Op 2 maart acht het bestuur van de stad het noodzakelijk om een publicatie te maken teneinde de rust te bewaren. Op straffe van 12 stuivers mogen geen sneeuwballen meer geworpen worden (!), noch mag men "naroepingen doen aan hunne medeburgers¹⁰". De omwenteling is dan wel een feit. Rustig is het nog niet.

8 maart 1795

"De municipaliteit van Leerdam, in aanmerking genomen hebbende dat op de 8e dezes de verjaardag van zijn Hoogheid den Heere Prins van Oranje en Nassau valt, op welke viering men alhier gewoon is jaarlijks uitbundige vreugdebedrijven te doen, hebben goed gevonden de burgers en inwoners dezer stad en graafschap te waarborgen dat de viering dezer verjaardag alhier met de verandering der tijdsomstandigheden geen plaats zal hebben en teneinde de goede rust te bewaren wordt een iegelijk die geïntentioneerd mocht zijn geweest ten voorzegde dagen enige vreugdebedrijven te betonen, deze achterwege te laten"

³ Goudasche Courant, 7-1-1795, geraadpleegd via <http://www.delpher.nl> op 5-9-2016

⁴ T.A. Blom, Leerdam. Heerlijkheid, stad en graafschap, (Leerdam 2004), 150.

⁵ Schama, Patriotten en bevrijders, 239.

⁶ N.C.F. van Sas, De metamorfose van Nederland, (Amsterdam 2004) 189.

⁷ E.J.C. de Veer, Ds. Johannes Claassen via www.historischeverenigingleerdam.nl, Geraadpleegd op 3-9-2016

⁸ ibidem.

⁹ Blom (Leerdam) 159.

¹⁰ ibidem

De gevluchte stadhouder Willem V wordt 47 deze dag. Negenenveertig dagen eerder is hij in vrijwillige ballingschap naar Engeland gegaan. "Het was, zo maakte hij {de Staten Generaal} duidelijk, een tijdelijke geste van een vorst met het hart bij zijn volk. Geen vlucht, geen aftreden¹¹".

Er is de nieuwe machthebbers veel aan gelegen om er voor te zorgen dat het rustig blijft. Het vieren van de verjaardag van Willem V biedt vanzelfsprekend een uitgelezen kans aan orangisten om van zich te doen horen; een situatie die de municipaliteit koste wat kost wil voorkomen. In bovenstaand citaat wordt als voornaamste reden om zijn verjaardag niet te vieren vermeld dat men "*de goede rust*" wil bewaren. Opvallend is dat wanneer wij naar andere gedeelten van de proclamatie kijken, dit woord meerdere malen terugkomt.

De viering dezer verjaardag wordt niet gevierd. In de bekendmaking wordt voorts opgesomd wat er dan allemaal niet mag. Er mag niet met pistolen, snaphanen of musketten geschoten worden, maar ook verbiedt de magistraat "*voetzoekers of slangen te werpen of enig vuurwerk hoegenaamd of van welke aard af te steken of enige personen hinder of overlast te doen*". Hinder of overlast. Het tegenovergestelde van rust.

We lezen verder en vinden dat "*op poene (=straf) dat diegene die contrairie dezer handelen, zullen als verstoorders der publieke rust worden geconcidereerd*". Ten derde male lezen we hier wat de municipaliteit wil bereiken: handhaving van de rust. Toch wordt aan het einde van de afkondiging nog eenmaal benoemd wat men wil bereiken. Zij die tóch menen de verjaardag van de prins niet ongemerkt voorbij moeten laten gaan zullen door justitie of de suppoosten der politie aan de maire worden voorgeleid. Hij zal deze lieden "*gerechtelijk {te} apprehenderen of te doen apprehenderen om alzo den algemenen rust gewaarborgd te doen hebben*".

In een communiqué van bijna 300 woorden wordt maar liefst vier keer aangegeven dat de municipaliteit rust wil in Leerdam. Een duidelijke boodschap dus.

Le roi est mort, vive le roi!

De rust bewaren was in die veelbewogen begindagen het devies. De preciaire balans niet verstoren. Geen gefeest voor de ex-stadhouder dus. Toch lijkt de omwenteling dermate voortvarend geweest te zijn gegaan dat het gevaar van ordeverstoring al redelijk snel niet meer ter zake doend leek. Ik wil deze stelling onderbouwen met een tweetal voorbeelden.

In bronnenonderzoek kan ik niets vinden over rellen op de bewuste 8 maart. Niet in Leerdam, maar ook niet elders in den lande. Was, behalve het decreet van de municipaliteit die vieringen verbood, wellicht ook de verwarring nog te groot?

Bijzonder is dat een jaar later, op 8 maart 1796 dus, de verjaardag van Willem V wél gevierd wordt. Wij weten in ieder geval dat de dichter Willem Bilderdijk, fervent orangist, op die dag een gedicht publiceert ter ere van Willems verjaardag.

*"O dag, voorheen met bloem en palmen
en vlag- en wimpelpraal begroet
die thans, voor de oude vreugdegalmen,
het knarsen van de ketenschalmen
op Holland's grond ontmoet."*¹²

Het gedicht vindt op Nederlandse bodem gretig aftrek en van decreten die het vieren van Willems verjaardag verbieden is ditmaal niets bekend.

Van Sas bezigt in deze context het begrip 'historisch verzoeningsdenken'¹³. Hij noemt hierbij als voorbeeld een boek met vaderlandse prenten waar Maurits en Oldenbarnevelt naast elkaar afgebeeld staan, maar in het kader van deze situatie lijkt de inrichting van de Nationale Konst-Gallerij in Huis ten Bosch veelzeggend. In 1800 (let wel; slechts 5 jaar na Willems 'vlucht') opende dit museum met de geconfisqueerde stadhouderlijke kunstverzameling. Hoogtepunt was de Oranjezaal met portretten van zeventiende-eeuwse Oranjes. Het duurde echter niet lang voordat "de portretten van Willem IV en Willem V in de opstelling [werden] opgenomen"¹⁴.

Zijn conclusie vind ik een mooie en bijzondere: "Van een verborgen hunkering naar Oranje of een verkapt politiek protest was bij dit alles geen sprake. Het was precies omgekeerd: de Oranjes konden in deze gedaante juist vrij gemakkelijk weer terugkeren, omdat ze als geschiedenis werden beschouwd en niet langer als actualiteit"¹⁵.

¹¹ E. van Meerkerk. Willem V en Wilhelmina van Pruisen, de laatste stadhouders. (Amsterdam 2009) 180.

¹² Willem Bilderdijk. De achtsten maart in Londen. (Londen 1796)

¹³ van Sas, De metamorfose van Nederland. 93

¹⁴ ibidem. 94

¹⁵ ibidem.

Is dat wellicht ook de reden dat het gevaar van ordeverstoring al redelijk snel niet meer ter zake doend leek? Zorgde de actualiteit van de Bataafsche Republiek er voor dat Oranje al snel niet meer ter zake deed? Het heeft er in ieder geval alle schijn van.

Conclusie

De proclamatie van 6 maart 1795 die de municipaliteit van Leerdam deed uitgaan aangaande het verbod op het vieren van de verjaardag van Willem V, benadrukt het woord rust. Het woord wordt vier keer genoemd.

In de jaren er na is geen sprake van een zelfde soort decreet. Een inhoudelijke reden tegen het vieren van zijn verjaardag lijkt dus te ontbreken.

Wanneer een jaar later Willem Bilderdijk een lang gedicht publiceert om Willems 48e verjaardag te eren volgen daarop geen maatregelen. Overigens geldt hetzelfde wanneer Bilderdijk in 1798 (Willem V wordt dan vijftig) nogmaals een gedicht laat verschijnen.

Er zijn geen bronnen bekend die iets vermelden over onrust of rellen op 8 maart 1795. De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat de municipaliteit vooral bang was voor eventuele onrust. Het doel van het decreet was dan ook het waarborgen van de rust.

Het heeft er alle schijn van dat ds. Spiering uiteindelijk niet Willems verjaardag heeft gevierd. Zijn principes waren groot, maar zijn pragmatisme leek toch te prevaleren. Illustratief hiervoor is dat hij, zoals reeds aangegeven, blijft weigeren de nieuwe gelofte af te leggen. Ook wanneer hem door het Provinciaal comité van Holland extra respijt wordt gegund. Hij wordt geschorst en mag niet preken tenzij hij de gelofte aflegt. Uiteindelijk oordeelt het hof dat hij 'scherpelijk gecorrigeerd moet worden over zijne gedrag'¹⁶ maar vlak voordat hij vervallen wordt verklaard van zijn ambt, legt hij toch de gelofte af.

Mogelijkerwijs illustreert ds. Spiering de omstandigheden in Leerdam anno 1795 wel erg goed: Wellicht was een proclamatie of vermaning soms op zijn plaats en hoewel misschien niet van harte; uiteindelijk schikte men zich in de nieuwe situatie. De nieuwe situatie van de Bataafsche Republiek.

Literatuurlijst

- Bilderdijk, W. 'De achtsten maart in Londen' (Londen 1796).
Blom, T.A. 'Leerdam. Heerlijkheid, stad en graafschap' (Leerdam 2004).
Goudasche Courant (Gouda 1795).
Meerkerk, E. van, 'Willem V en Wilhelmina van Pruisen, de laatste stadhouders' (Amsterdam 2009)
Sas, N.C.F. van, 'De metamorfose van Nederland' (Amsterdam 2004).
Schama, S. 'Patriotten en bevrijders' (New York 1977).
Veer, E.J.C. de 'ds. Johannes Claassen' (Leerdam 1987).

Tjoerd Zweije

35^e jaargang, nummer 107 / december 2016

¹⁶ Leerdam. Heerlijkheid, stad en graafschap. Blz. 169